

کتابچه

إعداد نفوس الهالی دارالایمان قم

سرشماری جمعیت عهد ناصرالدین شاه (۱۳۸۵ ق)

به انضمام

کتابچه های سیاقی - دیوانی شهر قم (قرن ۱۲ - ۱۳ ق) و مقدمه ای در علم سیاق

تصحیح و بازخوانی: محسن دوستیانی - حسین احمدی رهبریان

کتابچه اعداد نفوس

امالی دارالایمان مسم

سرشماری جمعیت عهد ناصرالدین شاه (۱۲۸۵ ق)

به انضمام

کتابچه های سیاتی - دیوانی شرفم (قرن ۱۲ - ۱۳ ق)

و مقدمه ای در علم سیاق

تصحیح و بازخوانی

محسن دستبازی - حمید احمدی رهبریان

روستایی، محسن ۱۳۴۲ -

کتابچه اعداد نفوس اهالی دارالایمان قم: سرشماری عهد ناصرالدین شاه (۱۲۸۵ق) به انضمام کتابچه‌های سیاقی - دیوانی شهر قم (قرن ۱۲ - ۱۳ ق) و مقدمه‌ای در علم سیاق / تصحیح و بازخوانی محسن روستایی، حسین احمدی رهبریان؛ به کوشش بنیاد قم‌پژوهی و همکاری کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره). - قم: نور مطاف، ۱۳۹۷. چهارده + ۴۲۲ ص. مصور، جدول، نمودار (بنیاد قم‌پژوهی / ۱۶؛ مرکز قم‌شناسی / ۱۶).

ISBN:978-600-7656-5-0-0

کتابنامه: به صورت زیرنویس و ص. [۳۲۱]-۳۳۰.

۱. قم - جمعیت - آمار. ۲. قم - سرشماری، ۱۲۴۷ - اسناد و مدارک. ۳. قم - تاریخ - قرن ۱۳ق - اسناد و مدارک.
۴. صورت حساب‌ها - ایران - قم - اسناد و مدارک. ۵. آستانه مقدس قم - امور مالی - قرن ۱۲ - ۱۳ق - اسناد و مدارک.
۶. حساب سیاقی - متون قدیمی تا قرن ۱۴. الف. عنوان دیگر: سرشماری جمعیت عهد ناصرالدین شاه (۱۲۸۵ق).
- ب. عنوان دیگر: کتابچه‌های سیاقی - دیوانی شهر قم (قرن ۱۲ - ۱۳ق). ج. احمدی رهبریان، حسین، ۱۳۶۵ - ، نویسنده همکار. د. بنیاد قم‌پژوهی. ه. کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره).

۳۷۲/۲۹۷

BP ۱۹۳/۲ / ۹۵۲ ۱۳۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۷۶۹۲۲

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان قم
مرکز اسناد و کتابخانه ملی

بنیاد قم‌پژوهی

کتابچه اعداد نفوس اهالی دارالایمان قم
سرشماری جمعیت عهد ناصرالدین شاه (۱۲۸۵ق)
به انضمام

کتابچه‌های سیاقی - دیوانی شهر قم (قرن ۱۲ - ۱۳ق)
تصحیح و بازخوانی: محسن روستایی و حسین احمدی رهبریان
به کوشش بنیاد قم‌پژوهی و همکاری کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره)

قم: نور مطاف

چاپ اول، ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰

چاپ احسان

۴۲۰۰۰ تومان

شابک: ۰-۰-۵-۷۶۵۶-۶۰۰-۹۷۸

نشانی: قم: انتهای خیابان دورشهر - نبش میدان رسالت، مجتمع آموزش عالی طلوع مهر، بنیاد قم‌پژوهی

تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۳۱۴۲۱ / نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۱۲۵۶

info@qompajoohi.ir www.qompajoohi.ir

فهرست مطالب

درآمد.....	نُه
سرآغاز سخن.....	یازده
پیش‌گفتار.....	سیزده
مقدمه.....	۱
بررسی تطبیقی نتایج سرشماری سال ۱۲۴۷ ش (۱۲۸۵ ق) با سرشماری سال ۱۳۹۵ ش.....	۵
مفهوم‌شناسی واژه سیاق.....	۱۷
درآمدی بر جمعیت‌شناسی قم در دوره ناصری.....	۵۹
جمعیت قم از آغاز تا دوره قاجار.....	۵۹
تحولات جمعیتی قم در دوره ناصرالدین شاه.....	۶۱
بررسی کتابچه نفوس سال ۱۲۸۵ ق.....	۶۶

بخش اول: کتابچه اعداد نفوس اهالی دارالایمان قم در سال ۱۲۸۵هـ ق

محلات.....	۷۲
محلّه آستانه مقدسه.....	۷۴
محلّه عشقعلی و بودادیان.....	۸۱
محلّه الوندیه.....	۸۹
محلّه چهارمردان.....	۱۰۲
محلّه سیدان و شاه حمزه.....	۱۱۳
محلّه موسویان و دولتخانه.....	۱۲۴
محلّه باغ پنبه.....	۱۴۴
محلّه عربستان و اسحاقیه.....	۱۵۰

۱۶۵.....	محلہ میدان مسجد جامع.....
۱۷۰.....	محلہ میان شهر.....
۱۷۶.....	محلہ سنگ بست.....
۱۸۲.....	مستغلات.....
۱۸۲.....	خانات.....
۱۸۵.....	حمام.....
۱۸۸.....	دکاکین.....
۱۹۶.....	باغات.....
۲۰۲.....	یخچال.....
۲۰۳.....	طواحین.....
۲۰۷.....	قنوات.....
۲۱۳.....	ایلات.....
۲۱۳.....	طایفه زندیه.....
۲۱۵.....	طایفه سعدوند.....
۲۱۹.....	طایفه زند آره وند.....
۲۲۰.....	طایفه گائینی.....
۲۲۲.....	طایفه عبدالملکی.....
۲۲۴.....	طایفه گُرزہ بُر.....
۲۲۴.....	طایفه لَشینی.....
۲۲۴.....	طایفه خلیج شادقلی.....
۲۲۷.....	بلوکات.....
۲۲۷.....	قمرود.....
۲۳۲.....	قهستان.....
۲۳۸.....	وازرود.....
۲۳۹.....	اردهال.....
۲۴۲.....	جاسب.....

بخش دوم: کتابچه‌های سیاقی - دیوانی شهر قم

۲۴۹	 اشاره
۲۵۱	۱. نسخه مداخل و مخارج آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام در سال ۱۱۳۹ ق.
۲۶۱	۲. نسخه جمع و خرج آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام در سال ۱۱۴۷ ق.
۲۷۱	۳. نسخه مداخل و مخارج آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام در سال ۱۱۴۸ ق.
۲۹۱	۴. طومار تقسیم يك صد خروار غله مستمری سر کار فیض مدار در سال ۱۲۱۳ ق.
۲۹۵	۵. صورت خالصه جات و موقوفات و رقبات دولتی در سال ۱۲۵۸ ق.
۳۰۷	۶. صورت دهات خالصه و موقوفات و املاک ناصرالدین شاه قاجار در قم.
۳۱۳	۷. صورت خالصه جات و موقوفات و رقبات دولتی قم در سال ۱۲۹۹ ق.
۳۱۹	۸. صورت املاک ابدیعی حاجی میرزا آقاسی و قوام الدوله در قم.
۳۲۱	 منابع
۳۳۱	 نمایه‌ها
۳۵۱	 تصاویر نسخه‌های خطی

درآمد

شهر قم از دیرباز مرکز تشیع و مهد روحانیت و فقاہت بوده است. پیوند ناگسستنی این شهر با اهل بیت علیهم السلام از این روست که بارگاه حضرت فاطمہی معصومہ علیہا السلام در آن جای دارد و چشم و چراغ مردم این دیار شده است. همچنین روایاتی صحیح و معتبر از ائمه‌ی اهل بیت علیهم السلام درباره‌ی قم و مردم آن و نقش فوق‌العاده‌ی ایشان در آگاهی بخشی جهانی، خصوصاً در دوران ظهور حضرت ولی عصر (عج)، وارد شده است و به همین دلیل، کانون روحانیت در گرداگرد این حرم شکل گرفته است، و بسیاری از محدثان و فقیهان، در حریم این حرم، حلقه‌های درس تشکیل دادند.

تشکیل مجدد حوزه‌ی علمیه‌ی قم، به اهتمام مرحوم آیة الله شیخ عبدالکریم حائری، بار دیگر این شهر را در کانون توجه همگان قرار داد. در سده‌ی اخیر، قم شاهد تحولاتی ژرف و چشمگیر در حوزه‌های فرهنگی و سیاسی بوده است. پیروزی انقلاب اسلامی ایران، این شهر را پرآوازه کرد و در این چند دهه، شاهد تحولاتی چشمگیر در قم بوده‌ایم.

به رغم آنچه گذشت، تاکنون چنان‌که باید، در باره‌ی این شهر و پیشینه و آینده‌ی آن تحقیقات دامن‌گستری صورت نبسته است. واقع این که ظرفیت قم بیش از وضع موجود آن است و هنوز تا رسیدن به نقطه‌ی مطلوب، فاصله بسیار است و باید گام‌هایی بلندتر و استوارتر برداشت. اینک خدا را سپاس که دهها مؤسسه‌ی تحقیقی در قم فعال است و کتابهای بسیاری در عرصه‌های مختلف علوم اسلامی در این شهر منتشر می‌شود، ولی باز هم می‌توان آهنگ این فعالیتهای فرهنگی را بیشتر و ژرف‌تر کرد، و قم را به پایتخت فرهنگی جهان اسلام مبدل ساخت و تا نقطه‌ی مطلوب برکشید.

بنیاد قم پژوهی، مرکزی است که به آهنگ تحقیق درباره‌ی گذشته و حال و آینده‌ی قم تشکیل شده است و در نظر دارد همه‌ی کتاب‌ها و نشریات و اسناد و مدارک درباره‌ی قم را گردآوری کند و در اختیار پژوهشگران قرار دهد. با وجود این که درباره‌ی برخی استانهای ایران، مانند خراسان و فارس و کرمان، مطالعات گسترده‌ای صورت گرفته و کتابهای متعددی نوشته شده و مؤسسه‌هایی به همین هدف تشکیل یافته، متأسفانه قم از این مزیت محروم مانده است. این در حالی است که قم دارای پیشینه‌ای طولانی و از نخستین شهرهایی در جهان اسلام است که درباره‌ی آن کتابی مستقل نوشته شده است؛ مضافاً این که اکنون قم مرکز فرهنگی ایران و تکیه‌گاه شیعیان از سراسر جهان است.

بنیاد قم پژوهی، ضمن این که نگاهی به گذشته دارد، حال و آینده‌ی قم را نیز مورد توجه قرار می‌دهد و بر آن است تا مطالعاتی آسیب‌شناسانه و پژوهشهایی پیمایشی درباره‌ی آن به انجام رساند. متن اصلی کتاب، «کتابچه اعداد نفوس اهالی دارالایمان قم» در عهد ناصرالدین شاه (۱۲۸۵ق) است که به خط سیاق بوده و همراه با هشت کتابچه سیاقی - دیوانی شهر قم (قرن ۱۳ - ۱۲ قمری) برای نخستین بار تصحیح و بازخوانی شده است. در دوره ناصرالدین شاه قاجار برآورد جمعیت ایران مورد توجه صاحب منصبان دولتی قرار گرفت. در این زمان است که گزارشات آماری جمعیت سند نویسی شد. در باره شهر قم نیز کتابچه‌های متعددی نگاشته شد. با مراجعه به این آثار می‌توان به افزایش و کاهش جمعیت شهری و روستایی، شناسایی محلات پرجمعیت، تعداد خانوار، اسامی و القاب پرکاربرد و همچنین رویکردهای مذهبی و شغلی مردم شهر قم در دوره ناصری دست یافت.

این اثر با تلاش استاد محسن روستایی - سندشناس، معلم خط سیاق و فهرست‌نویس اسناد تاریخی - و آقای حسین احمدی رهبران - دانشجوی دکتری تاریخ در دانشگاه تربیت مدرس و فهرست‌نویس اسناد حوزه تاریخ معاصر - تصحیح و بازخوانی شده است. پیش از این نیز «کتابچه سیاقیه: جمع و خرج آستان مقدس حضرت معصومه (ع)» به کوشش آنان منتشر شده است.

علی بنایی

رئیس بنیاد قم پژوهی

سرآغاز سخن

بخشی از آنچه در این کتاب تصحیح و بازخوانی شده است در سال‌های دور به صورت عکس از سوی کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی انتشار یافت. کتابچه نفوس دارالایمان قم (به سال ۱۲۸۵ ق.) برای اولین بار تصاویرش در کتاب «قم‌نامه» آقای سیدحسین مدرسی طباطبایی در ۳۲ سال پیش از سوی کتابخانه نشر یافت. هم‌چنین اسنادی از جمع و خرج آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام نیز که مربوط به سال‌های ۱۱۳۹ - ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹ ق. بودند در صفحات پایانی کتاب «تاریخ دارالایمان قم» در ۴۳ سال پیش به چاپ رسید. این مجموعه در پایان نسخه خطی «تاریخ قم» نوشته «حسن بن علی بن حسن بن عبدالملک قمی» است که در بخش نسخ خطی کتابخانه حفظ و نگهداری می‌شود. با این وصف، مزیت کار می‌طلبید که نسل‌های بعدی هم از وجود اسناد یادشده آگاهی یابند. نیز در بخش نسخ خطی کتابخانه صورتی از خالصجات موقوفات و املاک ناصرالدین شاه قاجار، املاک ابدی‌ای قوام‌الدوله و حاجی میرزا آقاسی وجود دارند که بخشی از این اسناد و مدارک، به قم و تاریخ آن باز می‌گردند. این اسناد ناشناخته اما ارزشمند می‌توانند در سطح وسیعی مورد استفاده قم‌پژوهان، ایران‌شناسان و پژوهشگران قرار گیرند.

آنچه در این کتاب عرضه می‌شود تصحیح و بازخوانی نسخه‌هایی است که تاکنون به صورت منقح انتشار نیافته بود و برای تدوین آن، نیاز به سخت‌کوشی‌های فراوان داشت که بحمدالله این تلاش به خوبی به سرانجام رسید.

می‌دانیم که بازخوانی اسناد قدیمه آن هم اسناد سیاقیه کار بسیار دشواری است ولی در مقابل حاوی اطلاعات ذی‌قیمتی در خصوص قم‌شناسی و نفوس و جمعیت دارالایمان قم است و با دقت و جزء‌شناسی که در تصحیح و بازخوانی متن دیده می‌شود، محققان و متن‌شناسان بی‌شماری را بر سر خوان این اثر مرجع می‌نشانند. اصالت بازخوانی این‌گونه اسناد دشوارخوان نه تنها ما را به دنیایی از ناگفته‌های مؤثر در تاریخ و جامعه‌شناسی تاریخی وادار می‌سازد، بلکه شیوه مناسبی را در مسیر استنساخ نسخ خطی و منابع مکتوب سندپژوهی معرفی و توصیف می‌نماید.

خوشبختانه بازخوانی و استنساخ اسناد و بخش‌های تألیفی این کتاب با مهارت قابل‌قبولی انجام پذیرفته تا جایی که کارهای پژوهشی قبل‌تر از این می‌بایست با این اثر مورد ارزیابی و سنجش قرار گیرند؛ زیرا تجارب علمی به ما آموخته‌اند خطا و نقایص در بازخوانی اسناد و تصحیح نسخ خطی چه خسارت‌های جبران‌ناپذیری را به دنبال خواهد داشت.

معتقدیم آثاری از این دست میراث مکتوبی هستند که به عنوان سند ملی و تاریخی می‌تواند همواره در کلان‌توسعه فرهنگی و تاریخ اجتماعی ایران، مباحث قم‌شناسی و تاریخ تشیع، مورد استناد و ارجاعات پژوهشی قرار گیرند، این جانب به نوبه خود از خداوند منان برای محققان کتاب توفیق روزافزون خواهانم و نیز از بنیاد قم‌پژوهی که این اثر چهارمین همکاری مشترک میان کتابخانه با آنها است سپاس ویژه دارم.

سید محمود مرعشی نجفی

ریاست و تولیت کتابخانه بزرگ

حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی

پیش گفتار

نقش مهم آمار و اطلاعات در برنامه‌ریزی منطقه‌ای، به‌ویژه اطلاعات جمعیتی نقشی غیر قابل انکار و پایه‌ای است. مهم‌ترین رکن تمامی انواع مطالعات برنامه‌ریزی منطقه‌ای، آمار جمعیتی بوده است؛ به نحوی که در طول قرن‌ها حکومت‌ها در تمامی جوامع، اطلاع از جمعیت منطقه تحت سیطره خود را به منظور تأمین نیروی نظامی و نیز اخذ خراج و مالیات، به عنوان يك ضرورت مهم در حکومت‌داری خود، در رأس قرار می‌دادند. البته در دو قرن اخیر با پیشرفت دانش، پیچیده‌تر شدن زندگی بشر و توسعه حکومت‌های برخاسته از رای مردم، نقش آگاهی دقیق‌تر و با جزئیات بیشتر از جمعیت مناطق بسیار بیشتر شده است. توسعه روش‌های شمارش جمعیت و ثبت و ضبط اطلاعات جمعیتی به عنوان دستاوردهای دانش بشری کمک موثری به حاکمان در برنامه‌ریزی برای پیشرفت کشورها کرده است.

کتاب پیش رو اثری است از تلاش گذشتگان برای ثبت اطلاعات جمعیتی شهرستان قم، که از چند جنبه برجستگی برخوردار است: نخست منحصر به فرد بودن این اقدام در زمان خود است. با توجه به اسناد موجود، این سرشماری در سال ۱۲۸۵ ق (۱۲۴۷ ش) در کل کشور، تنها در دو شهرستان تهران و قم انجام شده است و يك اقدام بی‌نظیر محسوب می‌شود. برجستگی دیگر قدمت نزدیک به ۱۵۰ ساله این اقدام و اثر تاریخی است که خود از دیگر ویژگی‌های خاص آن است. از دیگر برجستگی‌های این اثر، تفصیلی بودن آن است؛ به گونه‌ای که در شهر قم اطلاعات جمعیتی به تفکیک یازده محله قدیم قم و خانه به خانه به همراه ذکر کل نفرات و تعداد ذکور و اناث ارائه شده است.

در مقدمه کتاب، همکاران معاونت آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان قم، مقایسه‌ای تطبیقی بین سرشماری سال ۱۳۹۵ ش و سرشماری مذکور در سال ۱۲۸۵ ق (۱۲۴۷ ش)، انجام داده‌اند. این کار با انطباق مرز محلات قدیم بر روی نقشه جدید شهر قم صورت گرفته است. در این بررسی جمعیت محلات قدیم قم به تفکیک جنسیت در دو دوره سرشماری مقایسه شده است که می‌تواند در پژوهش‌های آینده شهر قم مورد استفاده قرار گیرد.

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان قم با هدف کمک به تعمیق مطالعات قم‌شناسی با همکاری بنیاد قم‌پژوهی اقدام به انتشار این اثر نموده است که جا دارد از مسئولان محترم بنیاد قم‌پژوهی و آقایان محسن روستایی و حسین احمدی رهبریان، که در تصحیح و بازخوانی این اثر تلاش نموده‌اند، قدردانی شود. امید است توسعه این گونه مطالعات در زمینه‌سازی هر چه بیشتر برای خدمت به شهر کریمه اهل بیت (علیهم‌السلام) و توسعه و آبادانی آن موثر باشد.

سیدحسن رضوی

رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان قم

مقدمه

«به جانِ دوست که غم پرده بر شما ندرد گر اعتماد بر الطافِ کارساز کنید»

با رخصت و تمنای، از ساحت مقدس حضرت معصومه علیها السلام تقدیم می‌کنیم نوشته و پژوهشی را که در زمینه بازخوانی اسنادی دشوارخوان طراحی و تدوین یافته تا شاید به قدری اندک سمت و سوی قم‌شناسی و زوایای تاریخی آن را به نحوی دیگر رقم بزنیم؛ آن هم با مستنداتی که با اسناد سیاقیه و منحصر به فرد همراه شده است.

مباحث مربوط به روند تاریخی جمعیت ایران به طور طبیعی در منابع شناخته شده جغرافیای تاریخی وجود دارد اما تا پیش از انتشار آثار مستشرقان و ایران‌شناسان خارجی در قرن پانزدهم میلادی، صحبت از نفوس و جمعیت و آگاهی از طبقات بالادست و فرودست اجتماعی در منابع اقلیم‌شناسی تاریخی، کم اهمیت و گاه اغراق آمیز بوده است و دریافت درستی از این مسأله بزرگ به ما عرضه نداشته‌اند. آمار جمعیت شهر قم هم از این امور مستثنی نیست؛ بدین ترتیب که موضوعیت آن ابتدا در منابع جهانگردان عهد صفویه و سپس قاجاریه مورد توجه قرار گرفته است.

در دوره ناصرالدین شاه قاجار به واسطه اهمیت سیاست‌های تمرکزگرایانه حکومت و به تبع جدی شدن مباحث مالیاتی در اداره کشور، مسأله برآورد جمعیت ممالک محروسه ایران نیز مورد توجه صاحب منصبان و رجال دولتی قرار گرفت. بنابراین به طور مشخص در زمان ناصری است که کتابچه‌های نفری و گزارش‌های آماری جمعیت تدوین و سند نویسی شد؛ از جمله کتابچه‌های متعددی درباره شهر قم نوشته شده است که قدر مسلم رجوع به آنها اطلاعات ذی قیمتی را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. در دو سه دهه اخیر کتب و مقالاتی نیز راجع به تحلیل مباحث جمعیت‌شناسی تاریخی دوره قاجاریه تالیف و تدوین یافته است، اما درباره

نفوس و جمعیت قم، جان گرانی از مورخین و استادان دانشگاه آکسفورد، مقاله‌ای ارزشمند با عنوان «تاریخنگاری قم در دوره ناصری» تحقیق نموده است که البته به خاطر اشتباه‌خوانی که در سیاق نوشته‌های آن صورت پذیرفته دارای نقایص جزئی هست.

احصائیه‌های نفوس و جمعیت از جمله مظاهر ترقی خواهی و گرایش‌های تمدنی در اصلاح نظام مالیاتی عصر ناصری بوده است که با همت میرزا حسین خان سپهسالار و کوشش‌های میرزا محمدحسن خان اعتمادالسلطنه مورد توجه خاصی قرار گرفت. عمده‌ترین این رصدهای جمعیتی تحت عنوان «مجموعه ناصری» که در موزه کاخ گلستان موجود است، تدوین و سند نویسی شده است که جلد اول آن مربوط به سرشماری شهر قم است و در کتاب حاضر این سند مهم در بخش اول بازخوانی شده است. لذا پژوهشگران با مطالعه این کتابچه نفوس می‌توانند افزایش و کاهش جمعیت شهری و روستایی، شناسایی محلات پرجمعیت، تعداد خانواری، اسامی و القاب پر کاربرد و همچنین رویکردهای مذهبی و شغلی مردم قم در دوره قاجار را مشاهده و بررسی بنمایند.

در بخش دوم کتاب، هشت کتابچه سیاقی - دیوانی شهر قم بازخوانی شده است که سه کتابچه نخست آن متعلق است به سال‌های ۱۱۳۹ و ۱۱۴۷ و ۱۱۴۸ هجری قمری که همزمان با افول حکومت صفویه و روی کار آمدن نادرشاه افشار بوده است که شامل جمع و خرج‌های آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام هستند و از لحاظ اسناد مالی و دیوانی و اقلیم شناسی شهر قم و سایر مباحثی که از آنان یاد شد، اهمیت فراوانی دارند. از دیگر سوی این کتابچه‌ها از جهت کاربرد برخی از اصطلاحات دیوانی - سیاقی وضعیت منحصر به فردی دارند.

در کتابچه سال ۱۱۳۹ ابتدا درآمد آستان مقدس را از مزارع و دکانین موقوفه محاسبه و پس از آن مخارج روشنایی و مواجب تولیت و خدام را در محتوای خود جای داده است. در جمع و خرج سال ۱۱۴۷ نیز ابتدا درآمد و سپس مخارج آستان مطهره را بیان نموده است. البته ساختار سندشناسی این سند از سند مربوط به سال ۱۱۳۹ ق. متفاوت‌تر بوده است. سند سال ۱۱۴۸ به لحاظ اصطلاحات دیوانی - سیاقی تنوع فراوانی دارد و جمع و خرج‌های آستانه با جزئیات دقیق‌تری مطرح و سند نویسی شده است. این سه سند دیوانی که مربوط به اواخر دوره صفویه است بسیار منحصر به فرد هستند. بدین سبب که اسناد جمع و خرج‌های سیاقیه این دوره در کتابخانه‌ها و مراکز آرشیوی کشور اندک و کمیاب‌اند. علاوه بر اسناد یاد شده، طومار تقسیم یک صد خروار غله برای پرداخت مستمری به خدام آستانه که در ارتباط با سال ۱۲۱۳ ق می‌باشد، نیز آمده است.

در ادامه آنها نیز سه سند فرد و صورتی از موقوفات و خالصه جات شهر قم در دوره قاجاریه را خوانده ایم که یکی از این اسناد در عهد محمدشاه قاجار و دو مجموعه دیگر مربوط به دوره حاکمیت ناصرالدین شاه قاجار است. مجموعه اول شامل موقوفات آستان حضرت معصومه علیها السلام و سایر موقوفات شهر قم و خالصه جات دولتی است که قدیمی تر از دو مجموعه دوره ناصری و کامل تر از آنها تنظیم یافته است. در اصل این سه مجموعه با وجود شباهت ها دارای تفاوت هایی نیز هستند. در پایان این بخش که به بازخوانی آن همت گمارده ایم مربوط به املاک ابدی حاجی میرزا آقاسی و میرزا تقی خان قوام الدوله در شهر قم بوده است که حاوی اطلاعات مفیدی از تاریخ و اجتماع آن دوره است.

لازم به یاد آوری است که کتابچه اعداد نفوس اهالی دارالایمان قم از صفحه ۱۷۳ کتاب «قم نامه» دکتر حسین مدرسی طباطبایی به صورت تصویر و عکس نامه به چاپ رسیده، اما متن آن استنساخ و سندخوانی نشده است. اسناد سال های ۱۱۳۹ و ۱۱۴۷ و ۱۱۴۸ در کتاب «تاریخ دارالایمان قم» اثر محمدتقی ارباب به تصحیح مدرسی طباطبایی که از صفحه ۲۸۳ به صورت عکس نامه چاپ شده و برخی از بخش های آن در کتاب «تربت پاکان» اثر دیگر مدرسی طباطبایی بی آن که ارقام سیاقیه اش خوانده شوند به چاپ رسیده که البته کاستی های سندخوانی آن قابل رویت و مشهود است. سند مربوط به سال ۱۲۱۳ ق نیز در کتاب تربت پاکان در صفحه ۳۴۹ آمده، که متن بازخوانی آن دارای نواقص بسیاری است. همچنین اسناد خالصه جات و موقوفات و املاک دولتی، بخشی از آن در کتاب های «تربت پاکان» و «کتابچه قبایع خزانة مبارکه املاک حاجی میرزا آقاسی» به کوشش بهمن بیانی و منصوره اتحادیه بازخوانی شده است، اما متأسفانه اشتباهات فراوانی در اسامی خاص اقلیمی و اعداد و ارقام سیاقی در جای جای این کتاب دیده می شود.

به هر روی کتاب حاضر حاصل صدها ساعت تفحص و تحقیق و تدریس دروس: سندشناسی، سیاق شناسی و سایر فنون تاریخ بوده است که ما حاصل آن به یکی از شاگردان مکتب سندشناسی و سیاق دانی که از سال های پیش با تلاش های این حقیر بنیان گذاشته شده بود واگذار گردید. لذا جناب آقای حسین احمدی رهبریان از جمله محصلین و زحمت کشان مسیر موصوف بودند. ایشان شاهدند که چقدر مقابله، بازنگری، نظارت این گونه اسناد بر ما واجب و ضروری است که اگر این کنترل و دقت نظر بر وضعیت کمی

و کیفی کار صورت نمی‌پذیرفت در اصل امکان ارائه و چاپ و نشر این آثار تحقیقی و مبنایی غیر ممکن و لا محاله بوده است و خسارات جبران ناپذیری را به کانون سندشناسی و نسخه‌پژوهی وارد می‌کرد. اما معترفم که نامبرده پس از پیشنهاد بنده برای انجام امور سندپژوهی و سیاق‌خوانی اسناد نفوس و جمعیت قم و سایر اسناد مطروحه مهیای کار شدند و انصافاً ایشان به خوبی از پس کار برآمدند و ما را پیش سندپژوهان و پژوهشگران تاریخ رو سفید کردند و از این که زحمات معلم خود را بی‌جواب نگذاشتند، بر خود می‌بالم.

به یاد دارم که بازخوانی، مقابله و کنترل اسناد مندرج در کتاب حاضر در کنار کتابچه سیاقیه جمع و خرج آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام - که اخیراً به چاپ رسیده - چندین مرحله و در طی چهارسال به طول انجامید تا سرانجام به ثمر نشسته است و نیز مقدمه‌ای که در علم سیاق نگاشته‌ام حاصل چند سال تحقیق و تدریس است که تلخیصی از آن را برای سهولت در امر سیاق‌شناسی تقدیم داشته‌ام. لذا به دل آرزو دارم که در حد قابل قبولی، جامعه علمی و پژوهشی کشور پذیرای آن بوده باشند. امیدوارم که تمامی قم‌پژوهان، ایران‌شناسان، سندپژوهان و سیاق‌خوانان، نقایص کار را بر ما ببخشایند و ما را در ادامه راه و اصلاح نادانسته‌ها و ناخوانده‌های مان رهنمون باشند.

در پایان بر خود فرض می‌دانم که از حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر سید محمود مرعشی نجفی متولی و مدیر محترم کتابخانه بزرگ آیت الله مرعشی نجفی و حجت‌الاسلام آقای علی بنایی مدیر محترم بنیاد قم‌پژوهی و همچنین از آقای سید محسن محسنی از قم‌پژوهان گرانقدر که زحمت شناسایی واژه‌های ناخوانا را عهده‌دار شدند و همچنین از جناب آقای هادی ربانی که انتشار این کتاب را در مجموعه آثار بنیاد قم‌پژوهی قرار دادند، سپاسگزاری کنم. امیدوارم این اثر که با علاقه‌مندی و مسئولیت‌پذیری و امانتداری علمی به ثمر نشسته است در مراحل بعدی با اسنادی نویافته کامل‌تر شود.

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا

محسن روستایی

شهریورماه ۱۳۹۶

بررسی تطبیقی نتایج سرشماری سال ۱۲۴۷ ش (۱۲۸۵ ق) با سرشماری سال ۱۳۹۵ ش

کتابچه اعداد نفوس، از ارزش تاریخی و پژوهشی فراوانی برخوردار است. در این سند، نتایج تفصیلی سرشماری سال ۱۲۴۷ ش (۱۲۸۵ ق)، به تفکیک خانه‌ها در محلات و روستاها (بلوکات) فراهم آمده است. این نتایج می‌تواند مورد استفاده پژوهشگران مختلف در زمینه‌های تاریخی، اجتماعی، شهرسازی و اقتصادی و ... قرار گیرد. در این نوشتار یکی از استفاده‌های از این متن تاریخی که می‌تواند کاربردهای بسیاری داشته باشد، ارائه می‌شود.

نخست چند نکته به عنوان مقدمه باید گفت: اولین نکته، هدف این نوشته است. به طور خلاصه می‌توان هدف این بخش را مقایسه بین جمعیت شهر قم و ویژگی‌های آن در این یک قرن و نیم فاصله، بیان کرد؛ یعنی با توجه به فاصله ۱۵۰ سال بین سرشماری انجام شده در سال ۱۲۴۷ ش و سرشماری جدید انجام شده در سال ۱۳۹۵ ش (۱۴۳۸ ق) در شهر قم، این مقایسه موضوع مناسبی برای تحقیق است.

دومین نکته، بیان ویژگی‌های سرشماری سال ۱۲۴۷ ش و تفاوت آن با سرشماری‌های جدید است. سرشماری‌هایی که به طور رسمی در کشور از سال ۱۳۳۵ ش انجام شده است با روش‌هایی انجام شده است که با سرشماری سال ۱۲۴۷ ش متفاوت است.

برای روشن‌تر شدن تفاوت روش سرشماری‌های جدید با سرشماری تاریخی سال ۱۲۴۷ ش به چند نکته می‌توان اشاره کرد: در سرشماری‌های جدید، عملیات میدانی سرشماری، با استفاده از نقشه شهرها و راه‌ها انجام می‌شود. این نقشه‌ها که از معابر (کوچه‌ها و خیابان‌ها) و بلوک‌های ساختمانی در شهرها و روستاهای بزرگ، قبل از اجرای

سرشماری تهیه می‌شود، پایه کار عملیات میدانی سرشماری است. این نقشه‌ها چند کاربرد دارد: الف. مبنایی برای توزیع کار سرشماری بین آمارگیران؛ ب. راهنمایی برای مأموران آمارگیری جهت جلوگیری از دوبار شماری و یا کم شماری جمعیت؛ ج. انتشار نتایج سرشماری بر اساس تقسیمات جغرافیایی این نقشه‌ها.

به نظر می‌رسد شیوه انجام سرشماری سال ۱۲۴۷ ش با این شیوه تفاوت‌هایی دارد. برای روشن‌تر شدن مسئله نیاز به توضیح چند اصطلاح آماری است. «بلوک آماری»، به عنوان یکی از مهم‌ترین مفاهیم در روش جدید سرشماری مطرح است. «بلوک آماری» مجموعه ساختمان‌ها (یا زمین و ساختمان‌ها)ی به هم پیوسته، محدود به معابر عمومی (کوچه، خیابان، میدان و ...) را شامل می‌شود.

در روش جدید سرشماری، کشور به استان، شهرستان، بخش، دهستان و شهرها و آبادی‌ها تقسیم می‌گردد. در داخل شهرها و آبادی‌های بزرگ، خردترین واحد تقسیمات، «بلوک آماری» است. در سرشماری‌ها، نقشه شهرها و آبادی‌های بزرگ، محل قرار گرفتن «بلوک‌های آماری» و معابر را با مقیاس اندازه‌گیری دقیق نشان می‌دهد. همانطور که گفته شد عملیات میدانی سرشماری، تقسیم کار مأموران آمارگیری و انتشار نتایج سرشماری، مبتنی بر این نقشه‌ها صورت می‌گیرد؛ یعنی نتایج سرشماری بر اساس اصل حفظ محرمانگی اطلاعات، تا سطح «بلوک آماری» منتشر می‌شود.

مفهوم دیگر «گردش بلوکی» است، که در سرشماری‌های جدید انجام می‌شود. «گردش بلوکی»، نحوه گردش مأمور آمارگیر را برای انجام عملیات سرشماری جمعیت، بیان می‌کند؛ یعنی مأمور آمارگیر، عملیات سرشماری را با گردش، در جهت عقربه ساعت، به دور بلوک‌های آماری، از نقطه جنوب غربی بلوک آماری، انجام می‌دهد.

دو اصطلاح دیگر آماری «مکان» و «خانوار»، هم برای روشن شدن مطلب، نیاز به توضیح دارد. این دو مفهوم به عنوان واحد آماری، برای شناسایی خانوار و ثبت اطلاعات جمعیتی، مورد استفاده قرار می‌گیرد. «مکان» شامل هر فضا یا محوطه بسته‌ای می‌شود که یک یا چند ورودی به معبر عمومی یا معبر خاص (راهرو یا راه پله مشترک) دارد. این مکان می‌تواند مسکونی (محل زندگی) یا محل هر گونه فعالیت و یا هر دو باشد. تعریف «خانوار» در سرشماری‌های جدید

شامل افرادی می‌شود که در کنار هم در يك مکان زندگی می‌کنند؛ بدون در نظر گرفتن رابطه‌های خانوادگی و یا فامیلی، به شرطی که هم‌خرج بوده و معمولاً با هم غذا بخورند.

برای انجام مقایسه میان نتایج سرشماری سال ۱۲۴۷ ش (۱۲۸۵ ق) شهر قم با سرشماری سال ۱۳۹۵ ش، باید سه ویژگی در دو سرشماری با هم دیگر تطبیق داده شود، تا بر اساس این تطبیق امکان مقایسه نتایج و تغییرات جمعیتی در فاصله میان دو سرشماری فراهم شود: ۱. وجود «نقشه» سرشماری از شهر قم؛ ۲. مشخص بودن «بلوك آماری» و نحوه گردش بلوكی؛ ۳. واحد آماری «مکان» و «خانوار».

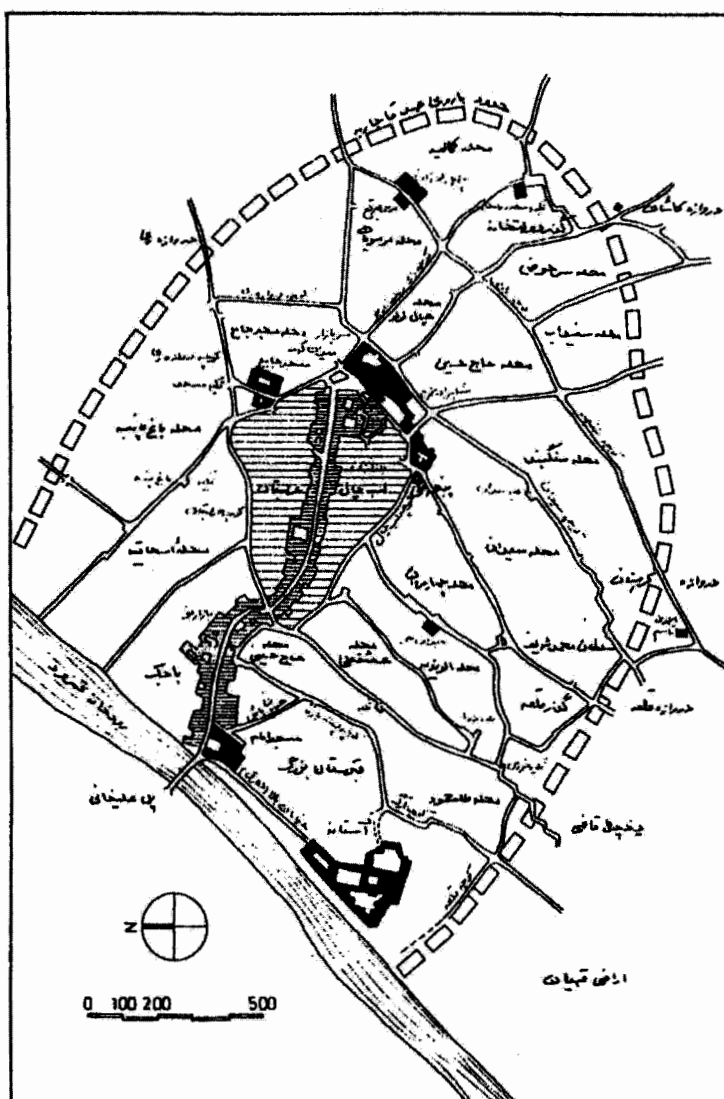
برای انجام تطبیق، مرحله اول کار، بررسی نقشه شهر قم در دو سرشماری است. برای سرشماری سال ۱۳۹۵ ش نقشه‌ای با مقیاس ۱:۵۰۰ به صورت بلوكی همراه با نام معابر تهیه شده است که مبنای کار قرار خواهد گرفت. در بررسی‌های انجام شده، متأسفانه سندی که حاوی نقشه شهر قم در زمان سرشماری سال ۱۲۴۷ ش (۱۲۸۵ ق) باشد به دست نیامد. بنابراین پیدا کردن نقشه‌ای نزدیک به زمان سرشماری سال ۱۲۴۷ ش، می‌تواند در این مرحله کمک‌کننده باشد. با بررسی انجام شده دو نقشه شناسایی شد:

یکی نقشه بازسازی شده توسط دکتر احمد سعیدنیا^۱، بر اساس اطلاعات مربوط به اواخر قاجار، به صورت کروکی است (نقشه شماره ۱). مقیاس این نقشه در حدود ۱:۱۰۰۰۰ برآورد می‌شود. ویژگی مهم این نقشه، مشخص شدن مرز محلات و نام آنها برگرفته از اسناد تاریخی است.

دومین سندی که مبنای بررسی قرار گرفت، نقشه ترسیمی مرحوم آقای دکتر حسین کریمان، در سال ۱۳۲۸ ش، است. وی که دبیر دبیرستان حکیم نظامی قم بوده و با علم نقشه‌کشی آشنایی داشته است، نقشه خوبی با جزئیات بیشتر از نام محلات و معابر شهر قم و مختصات جغرافیایی دقیق‌تری از شهر قم با پیمایش محلی، تهیه کرده است. (نقشه شماره ۲) مقیاس این نقشه ۱:۵۰۰۰ است؛ یعنی هر يك میلیمتر در روی نقشه معادل پنج متر روی زمین است.

۱. ر. ک: «قم خاستگاه شهر»، شهرهای ایران، ج ۲.

نقشه ۱: نقشه محلات قم در اواخر قاجار، ترسیمی دکتر احمد سعید نیا

بالت قدیمی شهر قم

نتایج جمعیتی سرشماری سال ۱۲۴۷ شمسی (۱۲۸۵ قمری) در قالب ۱۱ محله و خانه‌های واقع در هر محله‌ی شهر قم ارائه شده است، در حالی که نتایج سرشماری سال

۱۳۹۵ شمسی، به صورت اطلاعات جمعیتی در بلوک‌های آماری منتشر شده است. بنابراین تنها نقطه مشترک برای انجام انطباق دو سرشماری، تلاش برای تطبیق مرز محلات در سرشماری سال ۱۳۴۷ ش با معابر موجود در نقشه سرشماری سال ۱۳۹۵ ش است. پس از مرحله انتخاب نقشه، مرحله انطباق نقشه‌های تاریخی با نقشه سرشماری سال ۱۳۹۵ ش است. این دو نقشه تاریخی با تعیین نقاط شاخص به نقاطی در نقشه سرشماری سال ۱۳۹۵ ش، در محیط GIS، زمین مرجع، می‌شوند. در مجموع حدود چهارصد نقطه از دو نقشه تاریخی به عنوان نقاط شاخص انتخاب و به نقاط متناظر شناسایی شده در نقشه سال ۱۳۹۵ ش منتسب شد.

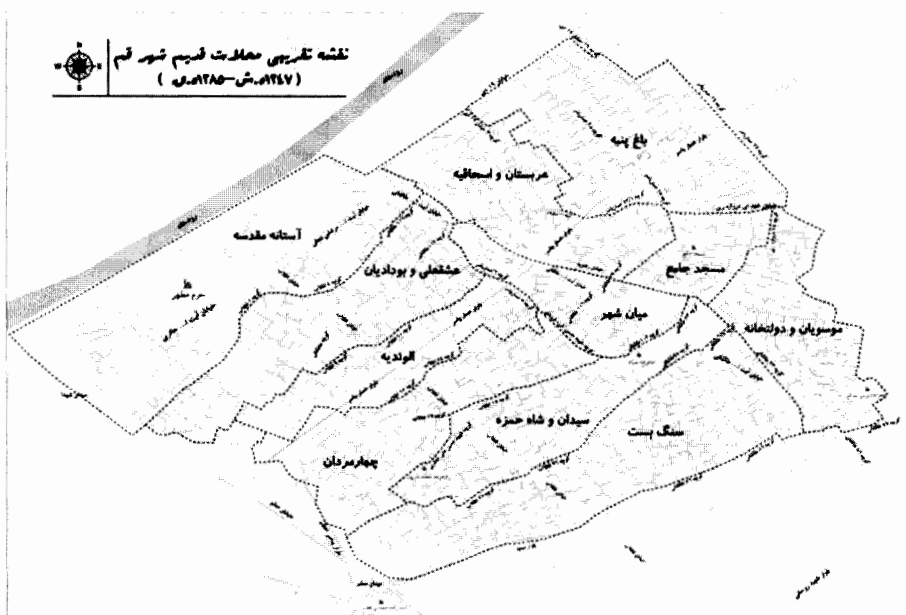
نقشه ۲: نقشه شهر قم سال ۱۳۲۸، ترسیمی دکتر حسین کریمان

در مرحله بعد، با توجه به اسناد تاریخی و استفاده از نظر کارشناسان، مرز تقریبی محلات قدیمی ذکر شده در نتایج سرشماری سال ۱۲۴۷ ش، در نقشه سال ۱۳۹۵ ش، مشخص شد. البته تعیین مرز محلات در تعدادی از محلات به‌ویژه در حاشیه‌ها، با سختی و حدس و گمان بیشتری صورت گرفت. دلیل این موضوع نیز تغییرات زیاد در بافت شهری طی این دوران طولانی است. نکته قابل توجه این‌که ساختار کلی محلات و معابر مشخص‌کننده آن در هسته قدیمی شهر قم هنوز حفظ شده است.

محلاتی که مرز تقریبی آن روی نقشه جدید سال ۱۳۹۵ ش، پیاده‌سازی شده‌اند (نقشه شماره ۳) عبارت‌اند از: «آستانه»، «عشقعلی و بودادیان»، «الوندیه»، «چهارمردان»، «سیدان و شاه حمزه»، «موسویان و دولت‌خانه»، «باغ پنبه»، «عربستان و اسحاقیه»، «مسجد جامع»، «میان شهر» و «سنگ بست یا سنگ بند».

نقشه ۳: جانمایی محلات قدیم شهر قم در نقشه بلوکی سرشماری ۱۳۹۵

پس از تطبیق محلات قدیمی با نقشه جدید، مرحله مقایسه اطلاعات جمعیتی، بر اساس این یازده محله ذکر شده، طی دو سرشماری ۱۳۹۵ و ۱۳۹۷ ش انجام می‌شود. با تعیین مرز محلات، محدوده جغرافیایی در دو سرشماری یکسان شد. در این مرحله لازم است که واحد آماری مشترکی در دو سرشماری برای انجام مقایسه انتخاب شود. با بررسی انجام شده مشخص می‌شود که واحد آماری در سرشماری سال ۱۳۹۷ ش (۱۳۸۵ق) بر اساس «خانه» بوده است؛ یعنی واحدی که مأمور سرشماری به آن مراجعه کرده و اطلاعات جمعیتی را در آن واحد شمارش می‌کند. در این واحد آماری اطلاعات جزئی‌تری که شامل «نام صاحب‌خانه»، تعداد «نفرات»، تعداد «ذکور» و «اناث»، در هر خانه ذکر شده است. این در حالی است که در سرشماری سال ۱۳۹۵ ش، واحد آماری، «مکان» است. در این واحد آماری اطلاعاتی شامل تعداد «واحد مسکونی»، تعداد «خانوار»، تعداد «جمعیت» و تعداد «مرد» و «زن»، جمع آوری شده است. اما به دلیل حفظ محرمانگی نتایج، بر اساس بلوک آماری منتشر شده است.

با توجه به تفاوت‌های ذکر شده در دو سرشماری، نتیجه می‌شود که عملاً اطلاعات دو سرشماری را در سطح محله می‌توان با یکدیگر مقایسه نمود و در سطح جزئی‌تر، امکان پذیر نیست؛ چرا که در سرشماری سال ۱۳۹۷ ش، بعد از محله، بلافاصله اطلاعات خانه‌ها ارائه شده؛ در حالی که در سرشماری سال ۱۳۹۵ ش اطلاعات سرشماری در سطحی پایین‌تر از بلوک آماری، منتشر نشده است. از آنجایی که هر محله از چندین بلوک آماری تشکیل می‌شود، بر این اساس امکان ارائه نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ ش به صورت محله‌ای فراهم است.

پس از تعیین سطح تفصیل اطلاعات، نخستین مقدار اطلاعاتی که در دو سرشماری مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرد، تعداد «خانه» در محله از سرشماری ۱۳۹۷ ش و تعداد «واحد مسکونی» در همان محله، در سرشماری ۱۳۹۵ ش است. با بررسی تعریف «واحد مسکونی» در سرشماری‌ها که عبارت است از «فضا و یا محوطه‌ای بسته دارای یک

یا چند ورودی به معبر عام یا خاص، که حداقل دارای يك اتاق و سرویس بهداشتی مستقل باشد»، مشخص می‌شود با تعریف «خانه» در سرشماری سال ۱۲۴۷ ش تفاوت‌هایی دارد. به عبارتی «خانه» در سرشماری مذکور ممکن است شامل چند اتاق با سرویس بهداشتی و آشپزخانه مشترك باشد. به طور مشخص تفاوت بین «واحد مسکونی» و «خانه»، در استقلال واحد مسکونی و داشتن سرویس بهداشتی جداگانه است.

مطلب دیگر این‌که در سرشماری‌های جدید، يك «مکان» می‌تواند بیش از يك «واحد مسکونی» داشته باشد؛ مثلاً يك ساختمان آپارتمانی امروزی که يك در به معبر عمومی دارد، يك «مکان» محسوب می‌شود و در عین حال دارای چندین «واحد مسکونی» است. البته در هر «واحد مسکونی» می‌تواند يك یا چند خانوار ساکن باشد. البته تکمیل فرم سرشماری برای هر «خانوار» در «واحد مسکونی» جداگانه صورت می‌گیرد. اما در سرشماری سال ۱۲۴۷ ش، هر «خانه» با توصیفی که ذکر شد، مبنای شمارش جمعیت بوده و اطلاعات جمعیتی برای هر «خانه» که می‌تواند در برگرفته بیش از يك خانوار باشد، به صورت سرجمع تعداد نفرات و تعداد مردها و زن‌ها ثبت شده است.

بنابراین مقایسه بین تعداد «خانه» و تعداد «واحد مسکونی» در دو سرشماری، منطقی نیست. در این گزارش فقط به عنوان يك قلم اطلاعاتی و صرفاً برای آگاهی مخاطب و شناخت اجمالی از وضعیت مسکن در دو سرشماری، به تفکیک محلات، ارائه می‌شود.

یکی دیگر از قلم‌های اطلاعاتی در سرشماری‌ها تعداد «خانوار» است. همانطور که پیش‌تر گفته شد در سرشماری سال ۱۲۴۷ ش (۱۲۸۵ ق) واحد آماری، «خانوار» نبوده بلکه «خانه» به عنوان واحد آماری مد نظر بوده است. در نتیجه نتایج منتشره آن، عملاً فاقد قلم اطلاعاتی «خانوار» است؛ یعنی در آن سرشماری، تعداد «خانوار» در هر خانه مشخص نیست. در حالی که در نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، تعداد «خانوار» وجود دارد. از این رو امکان مقایسه بین دو سرشماری به لحاظ تعداد «خانوار» در محلات وجود ندارد.

بر این اساس، تنها سه قلم اطلاعاتی «نفرات»، «ذکور» و «اناث» از سرشماری سال ۱۲۴۷ ش (۱۲۸۵ ق) می‌تواند با قلم‌های اطلاعاتی «جمعیت»، «مرد» و «زن» در سرشماری سال ۱۳۹۵ ش، به طور متناظر به تفکیک محلات یازده‌گانه، با یکدیگر مقایسه شود. البته باید یادآوری کرد که اگر چه اطلاعات این سه قلم فوق در سرشماری سال ۱۲۴۷ ش به تفکیک خانه در هر محله وجود دارد، ولی اطلاعات متناظر آن در سرشماری سال ۱۳۹۵، به تفکیک بلوک آماری وجود دارد.

همانطور که قبلاً نیز گفته شده تنها محدوده مشترک در دو سرشماری، محلات یازده‌گانه است که می‌تواند این اطلاعات باهم مقایسه شود که در جدول ذیل نتایج این انطباق مبتنی بر حدود محلات ذکر شده نشان داده شده است.

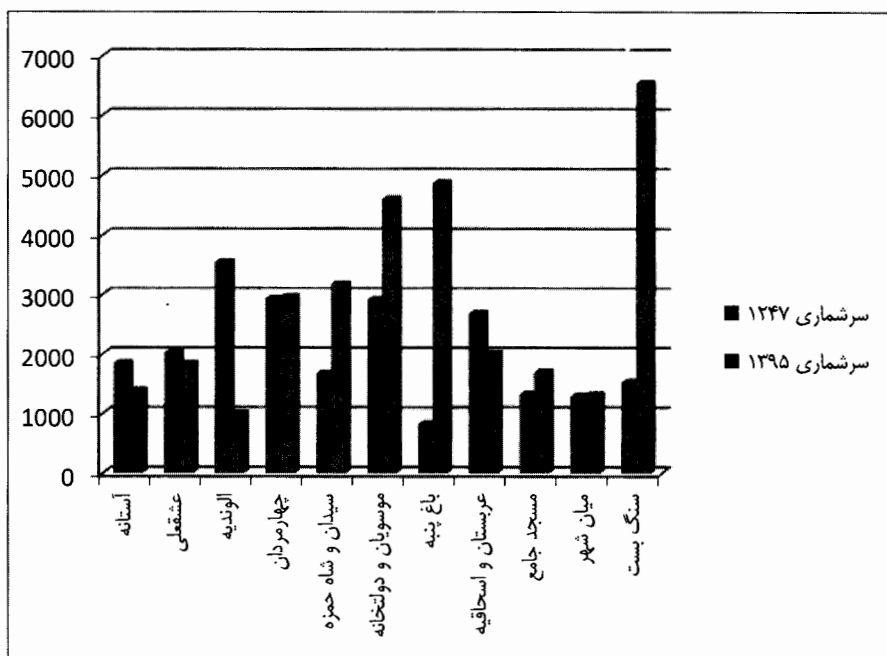
جدول انطباق نتایج دو سرشماری ۱۲۴۷ و ۱۳۹۵ ش به تفکیک محلات یازده‌گانه

نام محلات	سرشماری سال ۱۲۴۷ ش					سرشماری سال ۱۳۹۵ ش				
	نفرات (جمعیت)	ذکور (مرد)	اناث (زن)	خانوار	تعداد خانه	جمعیت	مرد	زن	خانوار	تعداد واحد مسکونی
آستانه	۱۸۴۴	۹۲۸	۹۱۶	-	۲۲۸	۱۳۸۶	۱۲۰۸	۱۷۸	۱۳۹	۱۲۲
عشقعلی	۲۰۲۰	۹۶۵	۱۰۵۵	-	۳۰۰	۱۸۴۲	۹۸۹	۸۵۳	۵۵۳	۵۴۴
الوندیه	۳۵۴۶	۱۷۱۰	۱۸۳۶	-	۳۲۲	۱۰۰۳	۵۰۰	۵۰۳	۳۱۹	۳۱۸
چهارمردان	۲۹۳۵	۱۳۷۳	۱۵۶۲	-	۴۵۸	۲۹۶۳	۱۵۵۵	۱۴۰۸	۹۰۷	۸۶۶
سیدان و شاه حمزه	۱۶۷۵	۸۵۶	۸۱۹	-	۳۰۴	۳۱۷۴	۱۶۹۷	۱۴۷۷	۹۴۹	۹۲۳
موسویان و دولتخانه	۲۹۱۰	۱۴۹۹	۱۴۱۱	-	۴۴۰	۴۶۰۱	۲۳۲۰	۲۲۸۱	۱۳۴۸	۱۳۰۲

۱۵۵۴	۱۵۷۸	۲۴۳۱	۲۴۳۹	۴۸۷۰	۳۲۰	-	۴۴۶	۳۸۰	۸۲۶	باغ پنبه
۶۵۹	۶۶۷	۱۰۱۸	۹۸۶	۲۰۰۴	۴۳۲	-	۱۳۶۰	۱۳۲۵	۲۶۸۵	عربستان و اسحاقیه
۴۸۰	۴۹۳	۸۱۸	۸۷۲	۱۶۹۰	۱۹۶	-	۷۷۰	۶۱۷	۱۳۲۴	مسجد جامع
۴۱۸	۴۲۵	۶۳۹	۶۷۳	۱۳۱۲	۲۶۴	-	۶۲۵	۶۶۴	۱۲۸۹	میان شهر
۲۰۱۳	۲۰۷۱	۳۲۶۲	۳۲۷۳	۶۵۳۵	۲۴۶	-	۷۵۷	۷۶۷	۱۵۲۴	سنگ بست
۹۱۹۹	۹۴۴۹	۱۴۸۶۸	۱۶۵۱۲	۳۱۳۸۰	۳۵۱۰	-	۱۱۵۵۷	۱۱۰۸۴	۲۲۵۷۸	کل محلات

چنان که ملاحظه می شود جمعیت محلات یازده گانه، در سرشماری ۱۲۴۷ ش، ۲۲۵۷۸ نفر بوده که طی فاصله ای حدود ۱۵۰ سال در سال ۱۳۹۵ ش به ۳۱۳۸۰ نفر می رسد. البته به طور قطع در طی این مدت حجم جمعیت بیشتری در این محلات ساکن بوده که در سنوات اخیر به دلیل توسعه شهر قم و فرسوده بودن این محلات، جمعیت محدودتری در این محلات در حال حاضر زندگی می کنند. مقایسه جمعیت محلات به تفکیک برای دو سرشماری در نمودار ذیل نشان داده شده است.

نمودار مقایسه جمعیت سرشماری سال ۱۳۴۷ با سال ۱۳۹۵ به تفکیک محلات

با توجه به اطلاعات فوق، امکان تحلیل‌های بیشتری از ویژگی‌های جمعیتی این محلات، برای علاقه‌مندان فراهم شده است.

جواد شاکر آرانی - علی بهجتی